

Het slavernijverleden van Amersfoort

Gemeente Amersfoort laat onderzoek doen naar het koloniale- en slavernijverleden van de stad. De presentatie van de resultaten volgt later dit jaar. In deze special alvast een paar Amersfoortse verhalen.

Onderzoeker Paul Koulen:

“Sporen van slavernij nog te zien in Amersfoort”

Paul Koulen is een van de onderzoekers naar het slavernijverleden van Amersfoort. “Hoe was het voor ‘gewone Amersfoorters’ hier in de stad om betrokken te zijn bij een handel waar we nu van zeggen: dat kan niet? Wat voor soort mensen waren dat?”

Paul is net terug van zijn reis naar Suriname en Guyana voor het onderzoek. “Ik wilde naar Plantage Amersfoort op het Wakenaam eiland, maar daar is eigenlijk niets meer van te zien.”

Voormoeder in slavernij geboren

Waarom doet Paul onderzoek naar ons slavernijverleden? “Ik wilde na mijn pensionering iets nuttigs doen en ik vind het leuk om dingen uit te zoeken. Zoals je aan mij kunt zien, heb ik ergens in het verleden een kleurtje meegekregen. Mijn vader vertelde verhalen over slavernij, want zijn overgrootmoeder is in slavernij geboren in Nieuw-Nickerie, in Suriname. En ikzelf werkte lange tijd voor de Verenigde Naties in het caribisch gebied en Afrika. Daar had ik ook te maken met mensen die nakomelingen zijn van slaafgemaakten. Dus ik ken de geschiedenis van de trans-Atlantische slavernij uit boeken, maar ook uit verhalen.”

Het werkt door

In 1834 schaften de Britten de slavernij af, Nederland volgde later in 1863. Slaveneigenaren kregen in 1863 een financiële vergoeding van de Nederlandse overheid per vrijverklaarde in Suriname en de voormalige Nederlandse Antillen. Alleen de eigenaren ontvingen een zogenaamde tegemoetkoming. De vrijverklaarden kregen niets. De bedragen, verrassen Paul het meest. “Die zouden we nu een fortuin noemen. En dit werkte

ver door: een erfgenaam kon in 1834 nog geld krijgen van de Britse overheid, als hij een voorouder had die in het begin van de achttiende eeuw een plantage had. Honderd jaar terug dus.

Als je rondfietst in Amersfoort en omgeving zie je veel ‘oud geld’. Kijk maar naar de oude, grote huizen: Huize Den Treek, Landgoed De Boom en het grote witte huis aan de Heiligenbergerweg net buiten Amersfoort. In veel van die huizen woonden mensen die profiteerden van slavernij. Het laat zien dat er nog steeds grote verschillen zijn in vermogens. En het beïnvloedt ons denken. Als je opgroeit in een groot gezin waarin je vaak hoort: ‘doe het licht op tijd uit’ en ‘eet je bord leeg’, dan leer je zuinig met dingen omgaan. Vergelijk dat met een familie waar het normaal is om op 21-jarige leeftijd honderdduizend euro mee te krijgen van je ouders. Dat beïnvloedt hoe je denkt. En veel van dat geld is afkomstig uit ons slavernijverleden. Dus dat werkt ook op deze manier nog door.

Amersfoort stuurde tabak

De tabaksindustrie was erg belangrijk voor Amersfoort en Leusden. De slaafgemaakten kregen op vaste tijden rantsoenen met eten, rum, tabakspijpen én tabak. Het betekende dat leveranciers elke paar maanden flinke porties tabak naar Suriname of Guyana stuurden. Amersfoort was het grootste aanvoercentrum voor tabaksbladeren naar Amsterdam. Daar verwerkten ze de bladeren tot rooktabak. In Leusden heet een wijk bijvoorbeeld Tabakssteeg. En bij de Kamperbinnenpoort, zie je in een gevel ‘de snuifmolen’ gemetseld. Hier maakten ze ‘snuiftabak’. Kijk naar de huizen in de binnenstad, de namen en jaartallen op de gevels. Daar kun je veel informatie uit halen.

Paul Koulen (foto: Melanie Lemahieu en Chevanity Servet)

Vooroordelen

Slavernij was onderdeel van het Amersfoortse leven in de achttiende eeuw. Mensen vonden het normaal. Deels uit hebzucht, maar ook vanuit het calvinisme, een belangrijke christelijke geloofsstroming in Nederland. Calvinisten beschouwden zichzelf als het uitverkoren volk. En dachten vandaaruit: ‘Andere volken zijn minder en mogen wij voor ons laten werken.’

Slavernij bestond in de koloniën en had duidelijk banden met de handel hier. Erken die geschiedenis en werk samen met nakomelingen van slaafgemaakte mensen. Probeer vooroordelen die nog bestaan, te begrijpen en te veranderen. Ga en blijf in gesprek met elkaar en leef in vrede.”

Plantage Amersfoort

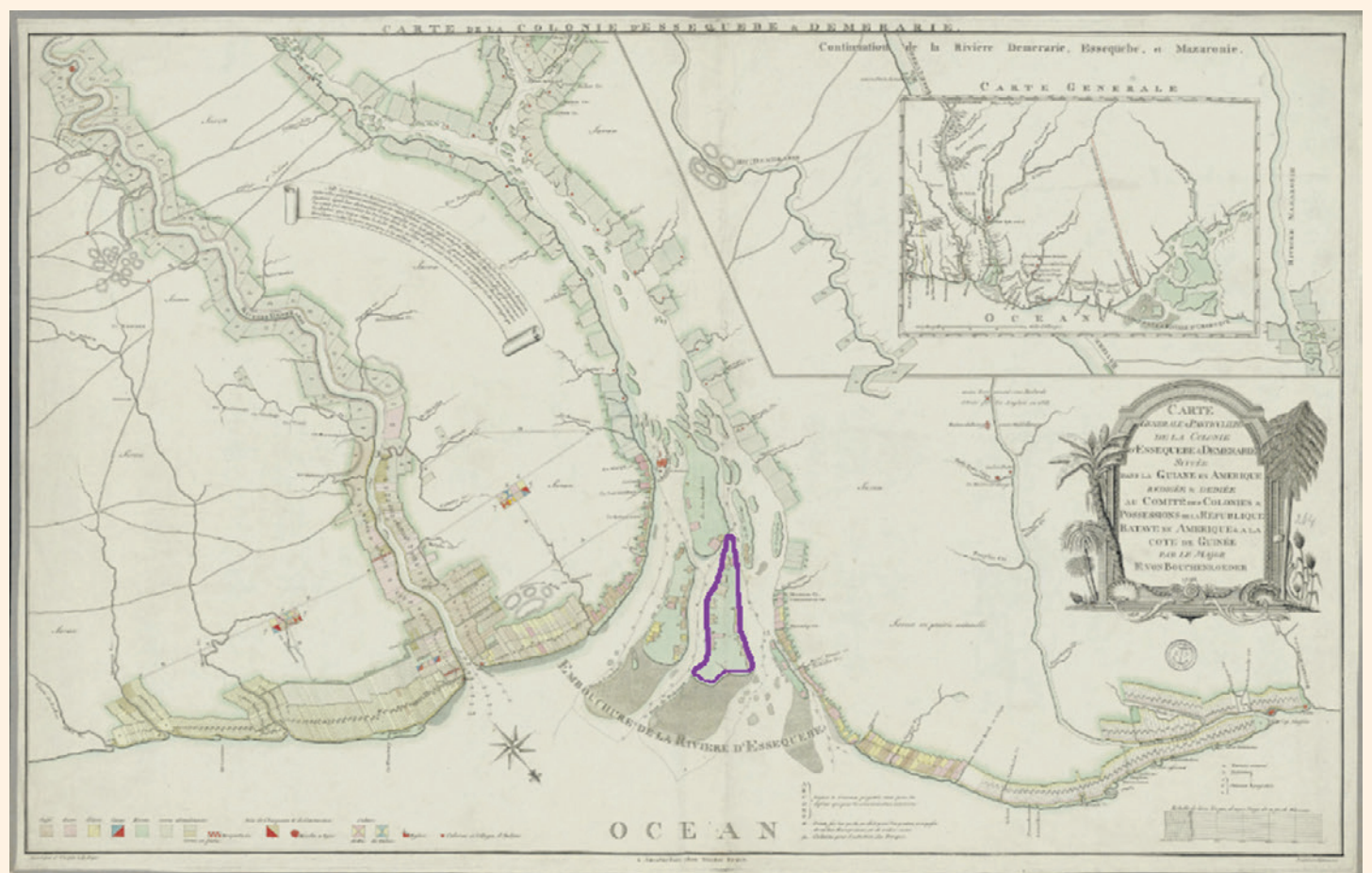
In 1793 wordt Joan Teschemaker Rutgeruszoon uit Amersfoort op 36-jarige leeftijd eigenaar van koffieplantage Amersfoort. Deze ligt op het eiland Wakenaam in Guyana aan de noordkust van Zuid-Amerika, de vroegere kolonie Essequibo. Op welke manier verdiende deze Amersfoorter aan de slavernij?

Hij verkreeg de plantage vermoedelijk via een lening en steun van zijn schoonfamilie. Zijn in Essequibo geboren vrouw Alida Thierens kwam uit een Nederlandse familie die al sinds 1733 in Essequibo woonde en er plantages had. Joan kocht in 1793 voor 3.378 gulden een onbekend aantal slaafgemaakten uit Afrika, om op zijn plantage te werken.

In Essequibo en later in Nederland krijgen Joan en Alida zeven kinderen. Nakomelingen van Joan die later in Engeland (Exmouth) woonden, schonken familiearchieven aan het Royal Albert Memorial Museum (RAMM) in Exmouth in 1849. Uit deze archieven blijkt dat het gezin tijdens de Engelse bezetting van Guyana (1796-1802) eerst naar Engeland en vervolgens naar Nederland verhuisde. Dit verklaart waarom hun laatste vier kinderen in Nederland zijn geboren.

Wie verdient aan de afschaffing?

De zonen van Joan gaan na het afronden van hun Europese opleiding, in 1818 en 1819 ook weer in Guyana wonen als plantage-eigenaren. In 1834 krijgen zij bij de Britse afschaffing van de slavernij, 416.000 gulden voor de vrijmaking van 281 slaafgemaakten. Daarvan woonden en werkten er 106 op de oude plantage Amersfoort. De plantage blijft in de familie tot het jaar 1849. Dan koopt ene John Ross de plantage voor 9.000 Guyana dollars.

Kaart voormalige kolonie Essequibo. eiland Wakenaam omcirkeld (bron: Nationaal Archief)

Vrijgemaakte Eva met voormalige 'eigenaar' naar Amersfoort

Op 26 augustus 1923 overlijdt Eva Johanna Durfort. Op de akte staat dat zij is geboren in Paramaribo, in 1851. Hoe kwam zij in Amersfoort terecht?

Eva woonde nog maar vijf maanden aan de Jan Steenstraat 12, toen ze overleed. In de Amersfoortse adresboeken staat J.J. van Dijk als hoofdbewoner vermeld. Eva huurde er waarschijnlijk een kamer. Wie haar leven probeert te volgen, komt al snel verwarring tegen in de administratie. Misschien doordat de ambtenaren op het stadhuis voor het eerst met een vrijgemaakte te maken hadden?

Het spoor van Eva

Voor haar verhuizing naar de Jan Steenstraat woonde Eva aan de Bergstraat 8 bij de weduwe J.P. Hennij. Die overleed eind 1922. Op de woningkaart staat Eva vermeld als inwonend persoon of dienstbode, dus waarschijnlijk woonde en werkte ze bij de weduwe. Op haar persoonskaart uit 1915 staat haar achternaam geschreven als Duford en haar beroep als dienstbode. Eva was een vrouw zonder eigen huishouden, die van adres naar adres trok. Zo vertellen kleine administratieve sporen samen een groter verhaal.

Om dat verhaal te begrijpen, moeten we verder terug in de tijd. Stukken uit het Nationaal Archief laten zien dat Eva bij de afschaffing van de slavernij in 1863 officieel werd vrijverklaard. Als twaalfjarig meisje leefde zij in slavernij en werkte op de Surinaamse plantage Het Fortuin in de suikermolen. Dat was gevaarlijk werk, want haar handen en armen konden bij het invoeren van suikerriet in de draaimachine klem komen te zitten. De plantage- en slavenhouders waren de families Muller-Muijsken en Hennij-Muijsken. Eva's moeder Clasina was hier 'veldmeid' en haar oma 'wasmeid', ook hele zware taken.

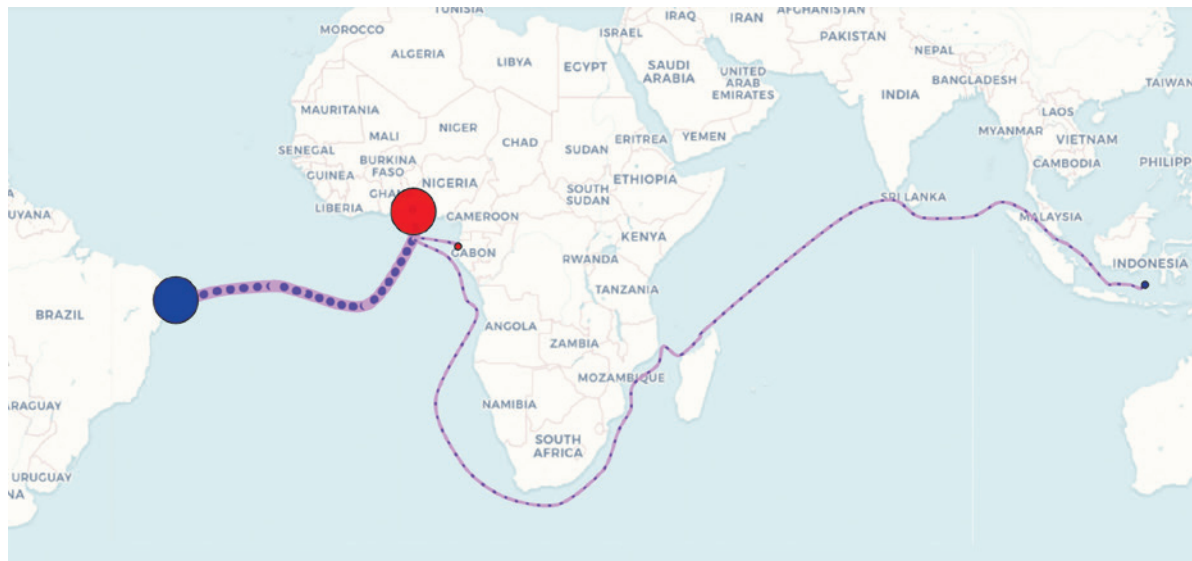
Alleen op papier vrij

Eva komt in 1877 naar Amersfoort samen met een van haar vroegere 'eigenaren': de weduwe Muller-Muijsken en haar kinderen en tante S.M. Muller. Had Eva geen andere keus dan haar familie achter te laten? Of was dit de veiligste optie? Er is niet één duidelijk antwoord op die vraag. De machtsverhoudingen tussen vrijgemaakten en voormalige 'eigenaren' stopten niet van de een op de andere dag.

Eva's leven laat zien hoe de geschiedenis van slavernij en kolonialisme ook in Amersfoort tastbare sporen naliet – in kaarten, registers en adressen.

NAAM	Duford
VOORNAAM	Johanna Eva Johanna
Geboortedatum	22 januari 1851
Geboorteplaats	Suriname
Burgerlijke staat	vrij
Kerkgenootschap	Ev. luth.
Geslacht	vrouw
Beroep	Dienstbode
Dag en j. d. vest.	
Vorige woonpl.	
Waarh. vertr.	
Opgave wettig domic.	
Aanmerkingen	OR
N. S. No.	1385.

Persoonskaart van Eva Johanna Durfort, rond 1915 (bron: Archief Eemland)

Overtochten van het WIC-schip in 1641 en het VOC-schip in 1658 (bron: slavevoyages)

Schepen met de naam Amersfoort

Door de geschiedenis heen droegen twee Nederlandse schepen de naam Amersfoort. Eén van de Verenigde Oost-Indische Compagnie (VOC) en één van de West-Indische Compagnie (WIC). Hoewel ze in verschillende gebieden voeren, speelden beide een belangrijke rol in de slavernij.

Het VOC-schip Amersfoort

In 1655 bouwde de VOC in Amsterdam een nieuw schip dat de naam Amersfoort kreeg. De kans is groot dat de Amersfoortse VOC-bestuurder Pieter van Dam (1621-1703) het schip de naam gaf. Tussen 1655-1674 maakte het schip zeven reizen naar de Indonesische eilanden. Ook voer het naar de Kaap de Goede Hoop. Want commandeur Jan van Riebeeck (1619-1677) plaatste daar een post om schepen te bevoorraden en te herstellen. Deze plek groeide later uit tot een Nederlandse kolonie waar slavernij een belangrijke rol speelde.

In 1658 onderschepte het VOC-schip een Portugees schip met meer dan vijfhonderd gevangengenomen Afrikanen. De Amersfoort nam er 250 mee, mannen, vrouwen en kinderen. Tijdens de reis stierven er 76 door de slechte omstandigheden. De overlevenden vormden de eerste grote groep slaafgemaakten die de Nederlandse vestiging aan de Kaap bereikte. Na aankomst probeerden meerdere mensen te vluchten, vooral mensen uit Angola en Guinee.

Een bijzonder verhaal is dat van Ansiela van Bengalen, een jonge vrouw die tijdens een terugreis in 1655 van de Amersfoort aan boord was. Commandeur Jan van Riebeeck kocht haar toen ze nog een tiener was. Zoals veel vrouwelijke slaafgemaakten, werd zij seksueel uitgebuit. Ze kreeg verschillende kinderen en werd later vrijgemaakt, samen met haar dochter Anna. Beide vrouwen wisten vervolgens op te klimmen tot de Kaapse elite als rijke en gerespecteerde vrouwen. Zij bezaten huizen, boerderijen en grond. En ze werden zelf slavenhouders. Hun verhaal laat zien dat iemand tegelijk dader en slachtoffer kan zijn.

Het WIC-schip Amersfoort

Eerder al was er een ander schip met dezelfde naam: WIC-schip Amersfoort, vanaf 1628. De kans is groot dat dit schip is vernoemd naar Arent Jacobszoon van Amersfoort. Hij was commandeur van fort Elmina in het Ghana van nu. Het schip zeilde tussen 1629 en 1641 meerdere keren tussen Afrika en de gebieden aan de andere kant van de Atlantische oceaan. Daar had Nederland de kolonie Nederlands-Brazilië.

Vanuit Nederland voeren schepen van de WIC met goederen naar West-Afrika. De WIC ruilde Europese goederen zoals wapens, drank en textiel voor gevangen Afrikanen. En deporteerde ze onder slechte en gevaarlijke omstandigheden over de Atlantische Oceaan naar Pernambuco, Brazilië. Van één reis is bekend dat van de 305 gevangenen, er 56 de reis niet overleefden. Het was een 'enkele reis' naar een leven in slavernij. In Pernambuco verkocht de WIC de overlevenden aan de hoogste bidder, vaak eigenaren van suikermolens. Vandaar brachten de schepen producten gemaakt uit slavenhandel weer mee naar Nederland, zoals suiker en (verf)hout. Dit heette in die tijd de trans-Atlantische 'driehoekshandel' tussen Europa, Afrika en de koloniën in Zuid-Amerika, de Caribische eilanden en Noord-Amerika. Deze term komt uit een Europees koloniale manier van denken over de slavernij. Het houdt geen rekening met de mensen die hier slachtoffer van waren.

Een gedeeld verleden

Beide schepen droegen dezelfde naam, maar delen vooral een geschiedenis van dwang, geweld en onvrijheid. De verhalen van deze schepen helpen ons vandaag om het slavernijverleden van Amersfoort beter te begrijpen.

AMERSFOORT ONTKETENT

Vrijverklaard met de naam Amersfoort

In 1862 neemt de Tweede Kamer het wetsvoorstel aan voor de afschaffing van de slavernij in Suriname en de Nederlandse kolonies in het Caribisch gebied. Wie van deze vrijverklaarden droegen de naam Amersfoort? En hoe kwamen zij aan deze naam?

Als 'veldwerker' of 'veldmeid' werkte een familie op de suikerplantage Nieuwzorg, in het binnenland van Suriname. Deze familie bestond uit de zussen Christina en Aspasia en hun kinderen Antoinette, Abuis, Harrie en Cornelia. Dit waren de namen die ze kregen van hun eigenaar.

Namen kiezen

Na de afschaffing van de slavernij, mochten vrijverklaarden vaak niet een eigen naam kiezen. Zij kregen Engelse of Nederlandse namen als , geen Afrikaanse of Surinaamse namen. Christina krijgt de naam Anna en haar dochter Cornelia Leentje Amersfoort. Aspasia staat niet in de lijst met namen. Haar kinderen wel: Antoinette, Abuis en Harrie en kregen de namen Adriana, Abraham en Henry Amersfoort. Vaak kregen mensen die bij elkaar hoorden, dezelfde 'familienaam'. Zij zijn vijf van de in totaal 319 vrijverklaarde slaafgemaakten van plantage Nieuwzorg.

Vrijgemaakt, maar geen erkenning

Bij de wettelijke afschaffing van de slavernij in 1863 in Suriname ontvangen de vrijverklaarden zelf niks. Geen schadevergoeding of gerechtigheid voor het generatielange leed en de ontmenselijking. Ze moesten zelfs nog tien jaar onder staatstoezicht op de plantages doorwerken, voordat zij in 1873 pas 'echt vrij' werden.

Slaveneigenaren kregen na de afschaffing wel een vergoeding van de Nederlandse overheid voor het 'verlies' van de slaafgemaakten. Van honderd tot tweehonderd gulden per vrijgemaakte op de toenmalige Nederlandse Antillen, tot driehonderd gulden per vrijverklaarde in Suriname. Voor de familie Amersfoort en hun lotgenoten ontving Catharina Meijer een vergoeding van 18.691,41 gulden als deeleigenaar van plantage Nieuwzorg. Haar overleden man Jacob Vereul had namelijk aandelen in die suikerplantage. Catharina verhuisde na zijn overlijden in 1862 naar Amersfoort. Ze woonde hier tot aan haar overlijden in 1893, in het huis aan de Utrechtseweg 157.

Het is niet duidelijk of Catharina wist dat de vrijverklaarde familie de naam van van haar nieuwe woonplaats kreeg. Maar het verbindt Anna, Leentje, Abraham, Henry, Antoinette en hun nakomelingen met onze stad.